

Şiirsel Adalet

Dan Cameron

Ertelenen Adalet

Adalet nedir? Adalet günümüzde neden aciliyeti olan bir konu olarak ortaya çıkmıştır? Bugünün küreselleşmiş dünyasında adalet mümkün müdür? Adaletin belli cepheleri hem oturmuş toplumlara hem de radikal bir dönüşüm geçiren toplumlara eşit biçimde uygulanabilir mi? Bu soruları birbiriyle ilişkilendirmenin bir yolu, hem global bir değerler sistemine duyulan kolektif inancın köşetaşı niteliğinde hem de kendi başına bir paradoks olan şu fikirdir: dünyada çok sayıda adalet sistemi varsa, hiçbiri mutlak olamaz. Doğru ve yanlış kavramları, ikisi arasındaki farkın dereceleri ve bu farklar üzerinde bir kez fikir birliğine varıldı mı ister istemez ortaya çıkan buna uygun toplum tepkileri, bir yerden diğerine büyük değişiklik gösterir. Tek bir toplum ya da kültür grubu içinde bile bir yasalar bütününe ona paralel başka bir yasalar bütününe dikkate almaması (devletlere karşı eyaletler, dini hukuka karşı laik hukuk) dolayısıyla anlaşmazlık ortaya çıkabilir. Fıili vakalar üzerinde anlaşmazlık çıktığında, kamusal hayatın diğer alanlarında da var olmakla birlikte faklılıklar abartılma eğilimi gösterir; bir toplumun cezalandırdığını bir başka toplum alkışlar. Ciddi bir suç işlendiği konusunda fikir birliğine varılan durumlarda bile adaleti sağlamanın bazı yolları (mesela, ölüm cezası) kimi gözlemcilerce cezanın suçtan daha barbarca olduğu duygusunu verecektir.

Fakat adalet tamamen göreceli bir kavramsa, evrensel bir insan hakları tanımına ulaşmak için verilen mücadelenin değeri var mıdır? Kimi İslami ülkelerde kadınların dini hukuk sebebiyle kötü muamele görmesini ya da dünyadaki ülkelerin hemen hemen yarısında eşcinsellerin kovuşturmaya uğramasını oturup sesimizi çıkarmadan seyredecek miyiz? Düzinelerle endüstri öncesi toplumda süregiden çocuk çalıştırma suçunu ya da çevre kirliliği karşıtı yasaların ekonomik gelişmeye ters düştüğü ülkelerde çevrenin sürekli yok edilmesini görmezden mi geleceğiz? Kültürel farklılık adına, insan hayatının kutsallığının temel ilkelerini çiğnediklerine gerçekten inanıyorsak, ölüm cezasını savunan yasalara karşı mücadeleden vaz mı geçmeliyiz? Bir kültürel grubun diğerine gösterdiği nefret ve hoşgörüsüzlüğü, sırf böylesi dışavurumlar onların kültürel kimliklerinin merkezinde yer alıyor diye onaylayacak mıyız?

Yakın tarihli iki olay değişik bağlamlarda adaletin nasıl dağıtıldığı konusundaki farklılıkların altını çizmede işimize yarayabilir. 1992 baharında, Saraybosna kuşatmasının başlangıç aşamalarında, şehri kuşatan tepelerdeki Sırpların ilk önce bombalamak için kendilerine belledikleri iki ana hedef ulusal kütüphane ile merkez postanesiydi. Kenti Sırp ve Müslüman olarak ikiye bölme planı -ki hiç uygulanmadı- konusundaki kararlılığının ilk göstergesi olarak Radovan Karadiç'in Saraybosna'nın kozmopolit geçmişinin halen süregelmekte olduğunu gösteren en önemli sembolleri yıkmaya, böylece Saraybosnalıları moral olarak çöktürmeye karar verdiği anlaşılıyor. Karadiç, biri Saraybosna'nın dinsel hoşgörü konusunda zengin geçmişinin kalesi, öteki ise halihazırda dış dünya ile iletişimin merkezi olan bu kurumları yıkıntı halinde görmenin, kentin ünlü çok kimlikli karakterini korumak isteyenlerde bir umutsuzluk duygusu yaratacağını ummuştu. Kenti kendi geçmişine ile bugünden koparmak bilinçli bir savaş stratejisinin ifadesi haline geldi. Ayrırlıklık karşıtlarının hayali olan açık toplumu temsil edecek kurumlar ortadan kalktığına, dini ve etnik hoşgörü, bir gece içinde gerçekten hayale dönüşmüş, yıkılmış binaların enkazından yükselen dumandan başka hiçbir iler tutar yeri kalmamıştı.

2003 yılının Nisan ayında, ABD önderliğindeki askeri kuvvetler Irak'ın başkenti Bağdat'ı denetim altına aldıklarında, hemen hemen bütün önemli bakanlık binalarının, özellikle savunma, istihbarat ve petrole ilgili olanlarının çevresi silahlı askerlerce çevrildi. Bu standart askeri uygulamanın tek göze batan istisnası Ulusal Müze idi, müzeye. Tek bir nöbetçi bile dikilmeyen müzenin dış duvarları ve odaları sürülerle yağmacı ve profesyonel sanat hırsızları tarafından hemen sarıldı. Koruma konusundaki bu eksiklik bildirilip düzeltildiği noktada, olan olmuştu bile; aralarında yazının icadıyla ilişkili en eski belgeler de olmak üzere, binlerce sanat eseri ve

Şiirsel Adalet

obje ortadan kaybolmuştu, belki de sonsuza dek. Pentagon sözcülerinin yağmanın sonuçlarını en aza indirmeye yönündeki sayısız çabalarına rağmen, dünya kültür mirasının uğradığı kaybın felaket boyutunda olduğu çok geçmeden ortaya çıktı. Öncelikle başkenti ele geçirme niyetinde olan ABD askeri liderleri, yöneticilerini yendikleri ülkenin gerçek bir tarihi olduğunu unutmışlardı; ülkenin kültürel değerinin dünyanın geri kalanı için taşıdığı önemin, petrol alanlarını acilen denetim altına almak ya da Saddam yanlısı propagandayı bastırmaktan çok daha ağırlıklı olduğunu da.

Yakın tarihten bu iki sahne arasında paralellik kurarak, bir ulusun mirasının bile isteye yok edilmesi ile savaşın harareti içinde işgal kuvvetlerinin ihmali arasında haksız bir karşılaştırma yapılmış gibi görünse de, bu karşılaştırma kimi noktalarda savunulabilecek bir şeydir. Her iki durumda da, söz konusu askeri harekate dünya liderlerinin ve yurttaşlarının büyük bir çoğunluğu tarafından şiddetle karşı çıkmıştı. Her iki durumda da, var olduğu öne sürülen tehditler, Bosna-Hersek'in bağımsız cumhuriyet statüsünü ilan etmesi de, Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olması ihtimali de, ürkümüş ve akli karışmış kitlelerin 'önleyici' savaş girişimlerini desteklemesi amacıyla özellikle abartılmış görünüyor. İki durum arasındaki fark, her ikisinde de silahlı işgal sonucunda görece bir barış sağlanmış olmakla birlikte, ilkinin herkesce bir istikrar getirici unsur olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün koruması altında olması, oysa ikincisinin ağırlıklı olarak İngiliz ve Amerikan işgal kuvvetlerince gerçekleştirilmesi, bu kuvvetlerin de halkın çoğunluğu tarafından ülkeye istikrar getirme görevinde başarısızlığa uğradığının düşünülmesidir.

Ama 1992'de Saraybosna Ulusal Kütüphanesi'nin yerle bir edilmesiyle, on bir yıl sonra Bağdat'ta Ulusal Müze'nin yağmalanması arasında çok daha köklü bağlantılar var. Her iki durumda da, tüm diploması yolları denemenmeden hemen savaşa gidilmesinin etkileri, ilan edilen savaş hedeflerinden çok daha büyük olan, önceden kestirilemeyen sonuçlara yol açmıştır. Bosna'da bir halkın toplu belleğini ortadan kaldırma girişimi, aşırı milliyetçi Sırp güçlerine karşı çok daha köklü bir direnişle karşılandı. Öyle ki, sonuçta Miloseviç liderliğindeki askeri hareket daha gerçek anlamda başlamadan savaşın o aşamasını kaybetmişti. Irak'ta bir Irak Hükümet Konseyi'nin oluşturulması daha yenilerde gerçekleştiği için sonuçlar biraz daha karmaşık; aynı zamanda ABD yönetimindeki işgal kuvvetlerine karşı örgütlü direnişin de giderek yoğunlaştığı görülmekte. Yağmanın gerçekleştiği noktada ise, ABD askeri girişiminin belli niyetleri bütün dünyanın gözleri önüne hemen o an, belleklerden silinmeyecek biçimde serilmişti. İşgal kuvvetlerinin iddia ettiği gibi bir 'özgürlük' savaşı sürdürmektense, Amerikan işgalcilerin Irak halkının kültür ve tarihine olan kayıtsızlıkları, halkı zorbalık yönetiminden potansiyel olarak çok daha kötü bir şeye maruz bıraktı: Denetimsiz kargaşa. Daha da anlamlı olan, Petrol Bakanlığı çevresinde koruyucu bir kordon oluşturmayı gerektiren dolar ve sent hesaplarının -oysa binanın duvarları arasında değerli bir şey saklanıp saklanmadığı tartışılır- Irak'ın insan uygarlığının gelişimindeki tarihi rolünün parasal değerden çok daha fazla olduğu gerçeğiyle dramatik bir karşıtlık oluşturması.

New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era (Stanford University Press, 1999) adlı önemli çalışmasında tarihçi Mary Kaldor 20. yüzyıl başında asker ve sivil ölümlerinin 8'e 1 oranında olduğu halde, 1990'ların savaşlarında bu oranın neredeyse tamamen tersine döndüğüne dikkat çekiyor. Vietnam'da ya da daha yakınlarda Bosna ve Ruanda'da yaşanan çatışmalarda görüldüğü üzere, sadece siviller ezici bir güç uygulanmasıyla fark gözetmeden öldürülmekle kalmıyor, bizzat askeri hedef olarak seçiliyorlar. Afganistan ve Irak savaşlarında durum böyle olmamakla birlikte, bu iki savaştaki sivil kayıpların miktarının Amerikan medyasında hemen hemen hiç yer almaması, bu ölümlerin gerçek insanların ölümleri sayılmadığı yolunda rahatsız edici taraflı bir bakışı ortaya koyuyor. Bu taraflılık aynı medyanın bundan iki

Şiirsel Adalet

Yıl önce Dünya Ticaret Merkezi saldırısındaki kurbanların ölümlerini ele alışıyla kesin bir karşılık içindedir. Olayı izleyen günlerde bilindiği gibi *New York Times* gazetesi kurbanların her birinin tek tek, özenle kaleme alınmış profillerine yüzlerce sayfa ayırmıştı. Ölümlerinin yasını tutmakta eleştirilecek bir yan elbette yoktur. Ne var ki, Afganistan krizinde, İkiz Kuleler ve Pentagon bombalamalarının toplamından çok daha fazla Afgan vatandaşının öldüğü düşünülürse, Amerikan medyasında bu ölümlerden bir tanesinin bile kamuoyu önünde yasının tutulmadığı, hatta bunların ifade dahi edilmediği gerçeği ağır basıyor. En yakınımızdaki Irak savaşında, işgal kuvvetleri, sivil ya da asker ölü sayısını hesaplama girişiminde dahi bulunmadı. Bu kurbanlara asgari bir insani saygı gösterme konusunda yetersiz kalınmasının ilk ağızdaki açıklaması, onların 'bizim' ölümlerimiz olmadıkları ya da savaş esnasında veya terörist saldırı sonucu ölmedikleridir. Ama bu gerekçeler aynı zamanda bizim eylemlerimiz sonucu olan ölümleri görmezden gelmenin daha geniş, propagandaya dayalı bir nedeni olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmekte. 'Düşman' saflarındaki tüm zayıf, ölenler bize karşı savaşmış olsun ya da olmasın, stratejik bir amaçla görmezden gelinmiyor mu? Bu da, kısmen bir 'biz'le, 'onlar' arasındaki retorik ayrımı iyice zihinlere kazımak değil mi? Hatta Afganistan ve Irak'ı 'özgürlüğe kavuşturma' niyetimizde samimiysek, halkın selameti konusunda da belli bir kaygımız olması gerekmez mi? Oysa, bu ülkelerdeki ABD politikalarının doğrudan sonucu olarak her gün birçok Afganistan ve Irak vatandaşı hayatını kaybetmeye devam etmekte.

Sivil ölümlerle arkeolojik hazinelerin yağmalanmasını eşdeğer suçlar olarak ele almak, kimi okura duyarsızlık gibi gelebilir, ama vurgulanmak istenen şudur; savaşta sivil zayıf korkulduğu kadar büyük olmasa bile, insanlık bir bütün olarak farklı bir bedel ödemektedir. Savaşın bitiminden bu yana geçen aylar zarfında çok büyük sayıda Iraklı halen su ve elektrik gibi temel gereksinimlere kavuşmadıkları gibi, Amerikalılar da insanlıklarının büyük bir kısmını yitirmiş durumdadır; hem günümüzde dünyaya bakışları anlamında, hem de dünyanın geri kalanı nezdinde 'teröre karşı savaş' tabir edilen şeyin haklılığı anlamında. Yakın tarihli kamuoyu yoklamaları Amerikalıların çoğunluğunun hiçbir zaman kitle imha silahları bulunmasa bile Irak savaşını desteklemeye devam edeceğini gösteriyor. Savaştan önce de, pek çok sayıda insan, bu iddiayı destekleyecek hiçbir somut kanıt bulunmasa bile Saddam Hüseyin'in 11 Eylül 2001 saldırısıyla doğrudan ilintili olduğuna inanıyordu. Bağdat'taki Ulusal Müze yağmalanırken seyirci kalan ABD birliklerinin resmi ile ABD'de Amerikalı olmayanların ölümleri karşısındaki genel kayıtsızlık ve Amerikan kamuoyunun, dayanak olmadığı halde askeri hareketi kayıtsız şartsız destekleyişi arasında ortak bir çizgi varsa, bu da korkudan ileri gelen cehalettir. Daha açık söylersek, politik liderlerin korku sömürüsü, savaş çığırıklığında her zaman en etkili araçlardan biri olmuştur, özellikle de gerçek, kanıtlanabilir bir tehdidin yokluğunda.

Küresel adaletsizlik tartışmasının çekirdeğinde küreselleşme denen çelişkili fenomen ve onun gerisinde gizlenen üstü örtük İmparatorluk parametreleri vardır. Dünya ticaretinin hızla artan bir yüzdesinin, sayıları giderek azalan çok uluslu şirketlerin denetimi altına girdiği önermesi çok yeni ya da tartışma yaratacak bir görüş değildir. Ne de bu mega-ortaklıkların çıkış noktasının ABD olması şaşırtıcıdır; ABD, ticari üstünlüğüne meydan okunduğunu hissettiği durumlarda sık sık hatırı sayılır büyüklükteki askeri gücünü kullanmıştır. İşin gerçeği, 'serbest piyasa' diye adlandırılan şey giderek daha çok, büyük ülkelerin ve şirketlerin daha küçük olanların aktiflerini ele geçirdiği bir ortam olmuş, bu ortamda su ve elektrik gibi kamusal kaynaklar da özel girişime satılmıştır; bunlar da çoğunlukla binlerce mil uzaktaki yabancı şirketlerdir. Daha küçük ya da ekonomisi istikrarsız uluslar, kendilerini serbest piyasanın taleplerine 'yeni liberalleşme' denen süreç hızla uydurmakta zorlanmışlar ve giderek daha çoğu maliyelerinin denetimini IMF ve Dünya Bankası'nın eline bırakmak ve sonuçta sosyal hizmetler konusunda fedakarlıkta bulunmaya en az hazır olan bu ülkeler en şiddetli kesintileri yapmak zorunda kalmışlardır.

Şiirsel Adalet

Yukarıdaki saptamalardan, küreselleşmenin ABD'nin günümüz dünyasındaki tartışmasız küresel güç olma konumunu sağlamlaştırmakta kullandığı başlıca araçlardan biri olduğu sonucuna varmak, birçok bakımdan aşırı bir genelleme olur. Bir yanıyla bu sav, küreselleşme önceliklerinin ABD yönetiminin öncelikleriyle eşit olduğu ön kabulünden yola çıkmaktadır. Tanımı gereği hep sınırsız bir büyümeye doğru ilerlemek zorunda olan sermaye imparatorluğunun genişlemesinin sınırları -politik ya da coğrafi- yoktur. Halihazırda, ABD ile giderek büyümekte olan sermaye imparatorluğunu birbiriyile bir ve aynı saymak apaçık bir gerçek gibi görünse de, küreselleşmenin genişlemeci boyutunun tek bir ülke tarafından içerilebilmeyi aşmaya başladığını gösterecek güçlü kanıtlar vardır. Başka bir deyişle, ABD'nin politik hükümraniği kaçınılmaz olarak kapsadığı bölgenin sınırları ile bağlı iken, İmparatorluk'a meşruiyetini veren çokluğun üretken sinerjileridir. Bu sinerjiler başka bir yere kaydığıında, İmparatorluk'un bölgesel bütünlüğü de onunla birlikte yer değiştirir. Bunun anlamı ise, bir ülke sınırları içindeki yenileşme maliyetinin kaçınılmaz bir taşma noktası olduğu ve bu maliyetin, potansiyel olarak tehlikeli çifte standartlara yol açacak şekilde, o ülke sınırları dışına yayılması gereğidir. Dönüm noktası niteliğindeki 2000 tarihli *İmparatorluk* (Ayrıntı Yayınları, 2001) adlı incelemelerinde bu ilkeyi ortaya atan Michael Hardt ve Antonio Negri, tarihsel bir nirengi noktası olarak Aydınlanma dönemindeki Avrupa sömürge güçlerinin genişleme örneğini almışlardır:

"Bir yandan, Rönesans hümanizmi devrim niteliğinde bir insan eşitliği kavramına, tekillik ve topluluk, işbirliği ve çoğulluk kavramlarına yol açtı. Bunlar başka nüfusların ve toprakların keşfi ile katlanıp ufki olarak yerküre geneline yayıldı. Öte yandansa, Avrupa içindeki bağdaşık ve yıkıcı güçleri denetlemeyi amaçlayan bu karşı devrimci güç, öteki halkları Avrupa'nın boyunduruğuna sokma imkânı ve gerekliliğini idrak etmeye başladı."

Daha çağdaş bir çerçevede, ABD'nin sürekli küresel üstünlük hedefi, kaçınılmaz olarak, dünyada nasıl ve hangi bağlamlarda güç gösterisinde bulunması gerektiğine karar vermekte kullandığı standartlarla çelişmektedir. ABD'de ulaşılan domestik yaşam standartlarıyla, bu standartların bedelinin dünyanın geri kalan ülkelerine yüklenme biçimleri arasında kuşkusuz çok bariz bir ikiyüzlülük hüküm sürmektedir. Sömürge güç yapıları yerinde durmuyor olabilir ama küreselleşme, küresel gücün dengesinin nihayetinde nerede duracağına bakmaksızın, en azından bir fetih gücü rolünü benimsemiştir. ABD'nin ekonomik hegemonyasının, sermayenin daha bereketli başka alanlara doğru çevik adımlarla ilerlemekte olduğu göz önüne alındığında, eskiden akılların kenarından geçmeyen durumlarda bile askeri güç kullanmanın gerekçesi giderek daha fazla ABD'nin sınırlarının dışındaki dünya hakkındaki yalan yanlış görüşlerinden kaynaklanıyor.

Bizim yaşamlarımız süresince politik ve askeri güç dengesinin ağırlığının kesinkes değişmesi, ABD'nin yapacağı maliyetli hatalara malolacaktır. Burada, küreselleşmiş bir finansal güç temeli ile sınırsız genişlemenin emperyal gereksinimleri arasında keskin bir çatışma yaşanacaktır ve bu çatışma düzeltmek için çok geç kalınacağı bir tarihe kadar yok sayılacaktır. Daha şimdiden, Amerika'nın küresel gücü nasıl kullandığını vatandaşlarından hileli hurdalı yollarla gizlemesinin ülke içinde derinden rahatsız edici sonuçları bulunduğu dair ipuçları olduğu söylenebilir. Enron'un yükselişi, çöküşü ve yarattığı utanç bunun sınandığı bir örnek oldu. Bu örneğin bütün etkilerinin tam olarak hissedilmesi yıllar alabilir, ama anlaşılın bu vakada ulusal güvenlik tehdidi altında değildi. 11 Eylül vakası öteki'nin intikam alma biçiminin bir diğer örneği oldu; ama bir savaş eylemi olmaktan ziyade, kabına sığmayan umarsız bir hiddet eylemi olarak. Daha da ilginç bir örnek, Irak savaşı ve ülkenin işgaline yol açan gerekçelerdir. Saddam Hüseyin rejimi ile el Kaide arasında elle tutulur istihbarat bağlantıları bulunmadığı halde, yine de bu yönde düzmece haberler uydurdu ve medyada serbest dolaşıma girdi. Öte yandan, Suudi Arabistan ve el Kaide arasındaki bağlantılara

Şiirsel Adalet

ilişkin doğruluğu kesin olarak saptanmış bilgiler, aynı Amerikan yönetimi tarafından örtbas edildi. ABD'nin Suudi krallığı ile petrol bağlantıları nedeniyle, bu konunun üstüne gitmek en azından politik bir gaf olurdu. Resmi ideolojisinde 'kafir' ülkelerin şiddet kullanarak alaşağı edilmesinin savunulduğu çürük ve baskıcı bir monarşi, sorgulanmaksızın kendi haline bırakılırken, ulusal güvenlik bahanesiyle, yakın tarihte ABD'ye karşı hiçbir tehdit oluşturmamış sıradan bir diktatörlük işgal ediliyor ve devriliyor.

Küresel istikrar konusunda önümüzdeki dönem için böylesi meşhum bir prognozla karşı karşıya kalınca, globalleşen dünya düzeni içinde bireysel güç kazanımının nasıl gerçekleşebileceği sorusu büyük önem kazandı. Umutsuzluğun enerjimizi tüketmesinin, milliyetçi propagandanın eleştirel zekamızı un ufak etmesinin ve yabancı düşmanlığının şefkat duygusunu köreltmesinin önüne geçmek için, küresel vatandaşlığın amaç ve maksadını sürekli kollamak ve güncellemek gerekiyor. Bir uçta, sivil toplum kuruluşları ve Greenpeace tarzı dayanışma grupları gibi milliyetçilik-üstü kuruluşların sunduğu örnekler var. Bu kuruluşların başlıca amacı tek tek devletlerin çıkarlarının kenarından dolanan çalışmalarıyla daha evrensel bir adalet fikrini geliştirmek ve bu fikre hizmet etmek. Diğer uçta da, Uluslararası Adalet Divanı ve son dönemde etkisi azalmış olmakla birlikte Birleşmiş Milletler gibi uluslar-üstü kuruluşlar kendilerine üye ulusların beraber aldığı kararlar çerçevesinde faaliyet gösteriyorlar. Bu çabalar, gelecekteki, küresel vatandaşların güvenlik ve refahına bir veya birkaç güç odağınca keyfince el konulmadığı bir politik yapı konusunda iyimser bir işaret sayılabilir. Ama bu kuruluşların etkileri, onlarla aynı önceliklere sahip olmayanların dikkatini çekebilme, onların hayal güçlerini harekete geçirebilme yetenekleriyle sınırlıdır. Diğer bir deyişle, hala şu sorunla karşı karşıyayız; insan bilincinin evriminin, mahrum bırakılmış bireyler kalabalığının içinde yaşadıkları toplumun kendilerine sağladığı malzemenin ötesindeki imkânları tahayyül etmelerini olanaklı kılacak biçimde yönlendirildiği, dünya çapında bir hareket nasıl yaratılacak? Günümüzde sosyal adaletsizlikten kaynaklanan sorunlarla baş etmek, özellikle de bu bireylerin kökü umarsızlıkta olan çözümlere ya da daha kötüsüne yönelmelerini engellemek için böylesi bir gelişme şart gözüküyor.

Tek Bir Dünya

Günümüzün çelişkili ve parçalanmış toplumlarında sanatın amacı nedir? Sanatın taşıdığı anlamlar kendini sanat camiası olarak tanımlayan destekçi ve uygulayıcıların ötesinde anlamlı ve önemli bir etki yapabilir mi? Toplum tarafından ifade edilen, sanatı gelecek kuşaklar için koruma ve saklama gereksinimi, öteki'nin bilincinin nasıl çalıştığını anlama ve paylaşma yolunda çok daha derin bir ihtiyacın ifadesi midir? İnsan bilincinin, verili gerçekliklerin sınırlamalarının ötesine geçme yolundaki mücadelesini ilk elden tecrübe etmenin ifadesi mi? Bugünün görsel sanatının, hatta şiirinin, müziğinin ve diğer yaratıcı formlarının, güzellik, haz ve zevk akrabalıklarının ötesine uzanan, ulaşmak istediği daha derin hedefler var mıdır? Sanat, kültürlerarası bir iletişim ve alışveriş için bir model sağlayabilir ve bu model, dolaylı yoldan bile olsa daha önemli ve daha acil politik önem taşıyan durumlara uygulanabilir mi? Çağdaş sanatçılar ve yaratıları yaklaşımakta olan bir çağın müjdecileri midir? Bu çağ, insan türünün bir bütün olarak hayatta kalması için gereken, sınırları belli benlik, ulus, toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk tanımlarının ötesine geçme gereksiniminin dile getirildiği bir çağ mı olacaktır?

İlk bakışta yukarıda ana hatlarıyla belirtilen kapsamlı dönüşümün belirtilerinin, geleneksel olarak kültürel elitlerin en incelmislerinden biri ile bağdaştırdığımız bir pratikte görülebileceğini öne sürmek uzak hayal gibi görünebilir; ama günümüzde çağdaş sanatın hiper uzmanlaşmış geçmişini silkip atmaya ve kültürel etkinin değerini anlamaya başladığına dair güçlü belirtiler var. Örneğin, Fransız eleştirmen ve kuramcı

Şiirsel Adalet

Nicolas Bourriaud, 'ilintisel estetik' üzerine yazdıklarında nesne temelli düşünen bir alandan çıkıp, öznel arası iletişime doğru yönelen sanatsal ilgi akımından bahsetmektedir. Bu fikirler on küsur yıl önce Felix Gonzalez-Torres ve Rirkrit Tiravanija gibi sanatçıların geliştirdiği sanatsal pratiklerin açtığı yoldan ilerlemekte; bu sanatçılar, grup içindeki bireylerin birbiriyle ilişkilerine dayalı çalışma metodolojileri geliştirmeye başlamışlardı. Sanatı her şeyden önce toplumsal alışveriş temelinde bir pratik olarak tanımlama çabalarıyla, azlık ve talebe bağlı kesin piyasa kurallarını temel almayan alternatif sanat ekonomilerini araştırarak ortamı hazırladılar. On yılı aşkın bir sürede böylesi pratikler bu sanatçıların eleştirmek üzere yola çıktıkları piyasanın işleyişi tarafından özümse edilirse de, bu sanatçılar hiç değilse bütün dünyadaki sanatçıların işlerinde çok daha yaygınlaşan melez bir yaklaşımın temelini attılar.

Bu serginin merkezi çıkış noktalarından biri küresel yurttaşlık fikridir. Her birimiz yaşadığımız yere, yaptığımız işe, inançlarımız ve arzularımıza ilişkin belli birtakım özgül kimliklerle donanmış durumdayız, ama gezegendeki herkesi birbirine bağlayan tek bir kimlik var: insan olmak. Bu ilke, her bir öznenin bireyselliğini yalnızca durmadan genişleyen bir üretim ve tüketim döngüsü içindeki rolüyle konumlandırarak kendisiyle çağdaş küreselleşme fikrine taban tabana zıttır. Bir kimlik ilkesi olarak küresel yurttaşlık, her birimizin çözümler biçiminde birbirimizle bağlantılı olduğumuzu ve birbirimizin iyiliği ve mutluluğunda ortak sorumluluğu bulunduğunu önermektedir. Küresel yurttaşlık ulusalcı kimlik çerçevelerine ters düşmesi dolayısıyla, bugün dünyanın hem en çok şey vaat eden hem de en tehditkar güçlerinden biridir. Tehdit gücü, hepimizin paylaştığı insanlığın aslında ulus ve dinin önerdiği yapay sınırların ötesinde, daha güçlü bir bağ olduğu vaadinde yatmaktadır. Konuyu bir adım daha ileri götürmek gerekirse, ulusal kimliğin kolektif varoluşun merkez olgusu olarak tekrar tekrar ortaya sürülmesi, yalnızca diğer rakip ilkeler -mesela, küresel yurttaşlık-üstünlüğünü zedelemeye başlar gibi olduğunda işin içine girmektedir. Dünyada 'onlar' ve 'biz' değil, ortak barış, istikrar ve iletişim özlemi içinde birleşmiş, sürekli ve birbiriyle ilişkili saf bir insanlık fikrinin sürekliliği vaadinde bulunan küresel yurttaşlık anlayışı da işte bu yüzden önemli. Elbette, ulusal kimlik kolektif bir küresel yurttaşlık hedefinin önündeki tek, hatta birincil engel değil. Cinsiyet rolleri, sınıf ve ırk gibi çok daha eski eşitsizlik yapılanmaları toplumun kumaşına daha derinden işlemiş olup, bugün dünyada çekilen acılara ve adaletsizliğe katkıda bulunmaktalar. Gene de, gün olup küresel yurttaşlık ilkesi üzerinde evrensel bir hedef olarak anlaşılacak olursak, bunun modern toplumda karşılaşılabilecek en yaman düşman ulus-devlet ilkesidir. Bolivya'da sınıf eşitliği, Suudi Arabistan'da cinsiyet eşitliği ve Hindistan'da ırk eşitliği gibi konuları elzem hedefler olarak ciddi biçimde önümüze koyup düşüneceksek, ilk önce bu ülkelerin ayrı ve birbiriyle eş tutulamayacak bütünler olduğu kurmacasıyla yüzleşmemiz gerekir.

Sekizinci İstanbul Bienali'ne başlık olarak 'Şiirsel Adalet'i seçmemin ardında yatan öncelikli neden, girişimin temelinde küresel yurttaşlık fikrini alarak, adaleti sanatla ilişkilendiren bir konular silsilesini araştırmak içindi. Bugün dünyanın dört bir köşesinde etkinlikte bulunan birçok sanatçı için, küresel toplumu sanat aracılığıyla birbirine bağlamak, büyük ölçüde imkânları tam olarak araştırılmamış, ama sonuçları görülmeye başlanmış bir potansiyel taşımaktadır. Uluslararası bienallerdeki beklenmedik artışın yanı sıra, bunların etkisini hafifsemek için girişilen reaksiyoner eleştirel hamleler, sanat aracılığıyla birden fazla görüş açısını deneyimleme yolunda derinden hissedilen bir ihtiyaç olduğunu kanıtlamaktadır. Yapıları itibarıyla, taşralı ve/veya korumacı direnme çabalarını gizlemekten yoksun ulusal önyargıları aşan bienalin kendisi, kültürel kimliğin bir çeşit ön belirlemeye tabi bir sanatçılık kaderine hizmet ettiği fikrini ortadan kaldıranın aracıdır. Hibrid ve geçiş halindeki kimlikler giderek istisnadan çok kural olmakla kalmıyor, çok farklı kültürel birikimlerden gelen sanatçılar arasındaki alışveriş de tesadüfen oluvermiyor - bu alışveriş, arzuyla ya da oldukça önemli bir eksikliğin ayırıcına beraberce varılarak, istençle olmalı. 1980lerde, 1990ların ilk yıllarında Japon, Brezilyalı ya da Amerikalı sanatçıların yapıtlarından oluşan bir gezici serginin bu ülkeler hakkında

Şiirsel Adalet

bir biçimde yaşamsal öneme sahip kültürel bilgi aktarabileceği fikri, bu coğrafi bütünler arasındaki sınırların gün be gün daha geçirgen olduğu gerçeğini gözardı etmekteydi. Daha da önemlisi, gerçek sanatsal alışveriş, sanatçının kendi kimliğini bu çeşitten sabit kimliklerin ima ettiği normları dışarıdan gelen meydan okuyuşlar karşısında uyarlayabilmesi anlamına gelir. Kendi kimliğini bu çeşit etkilere açabilmek için, kişi bireysel hayalgücünü kısıvrak yakalayan ulusal kimliğin pençesinden sıyrılabilmelidir.

Sanatçılar öncelikle yurttaşdır ve onların bütün atfedilmiş kimlik biçimlerinin -bunlar cinsiyet, sınıf, ırk ya da doğum yeri/ikamet edilen yerle tarif edilmiş olsun- sınırlarını analiz etme ve aşma kapasitesi, küresel adalet ve küresel yurttaşlık meseleleriyle içten bağlantılıdır. Günümüzde iş yapan birçok sanatçı için, ürettikleri sanat eserleriyle küresel göçebelik olgusu arasındaki bağlantı temel mesele olmuştur. Sanatçılar projeleri için araştırma yapmak ya da onları gerçekleştirmek üzere ya da bunun gibi sergilere katılmak ya da ders vermek için ya da üyesi oldukları sanatsal topluluklardan çok daha canlı sanatsal toplulukların parçası olmak üzere dünyayı dolaşmaktalar. Fakat, sanatçıların çıktıkları yolculuklar sadece alıp satmak, hatta ödünç almak için değil, sahip olduğu bilgi ve deneyiminin temellerini genişletmek üzeredir. Berlin ya da New York gibi günümüz sanat merkezlerini kelimenin tam anlamıyla dünyanın dört bir köşesinden binlerce sanatçı doldurmaktadır. Bu sanatçılar beraberlerinde değişen koşullara uyum sağlama, ziyaret ettikleri yerlerde yaşayanlarla diyalog ve daha derin karşılıklı ilişkiler geliştirme yeteneğini getirmektedirler. Günümüzde birçok sanatçı yaptıkları işleri dahi yolculuk deneyimi üzerinden kurmakta; başkalarıyla karşılaşma ve fikir alışverişinde bulunma pratiği, göçmenlik ya da diaspora deneyimlerinin mercek altına alınması, bir kültürün kendi bakış açısını dayatmaya çalıştığı kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çatışmalar. Bu kültürlerarası alışverişin yanı sıra ya da belki onun bir parçası olarak, adaletsizlikle ilgili konuların o anki koşulların çerçevesinin çok ötesine taşıdığı ve bunların, dolaylı da olsa, binlerce mil ötedeki başkalarının yaşamlarını etkileyebileceği giderek daha çok idrak edilmekte. İş, özellikle fiziksel olarak seyahatle ilgili olmasa da, çoğunlukla internet gibi küresel alışveriş araçlarından yararlanabiliyor, coğrafi ve kültürel mesafenin bir zamanlar bu çeşit etkinliklere koyduğu sınırlamaları en aza indirmeyi amaçlayan araştırma ve karşılıklı iletişim biçimlerini yaygınlaştırıyor.

Bu ve benzer yollarla, sanatçı dünya üzerinde ideal küresel yurttaş işlevi görmeye başladı. Bu, sanatçının adaletsizlik ortaya çıktığında saldıraya geçen ilk kişi olduğu ya da mutlaka toplumsal ve politik davaları benimsediği anlamına gelmiyor. Tam tersine, sanatçı icat yapan bilim adamı ya da dini içgörü sahibi kişiye çok benzer biçimde davranır; düpedüz potansiyeli alıp onu elle tutulur biçimde gerçek ve başkalarına bölüştürülebilir bir şeye dönüştürür. Bu hiçten bir şey yaratma işi, sermayenin ya da savaşın ya da devletin çıkarları için ter dökmekten çok farklı bir etkinliktir, çünkü en önemli sanat eserlerine sadece onları alıp satmaya muktedir ayrıcalıklı birkaç kişi tarafından değil, bütün insanlık tarafından birer hazine gözüyle bakılır. Bu anlamda, sanatçının etkinliği her şeyden önce insan bilincinin evrimi denen davaya hizmet eder, çünkü insan türünün gelişimindeki bir sonraki basamak, tanımı gereği, önceden bilinemeyecek olandır. Açık ki, böylesi geniş ve idealist bir görev, belli sınırlar içinde yerine getirilmelidir; sanatçı, bu bir sonraki basamağı saptama ya da tanımlama işinde, tek bir kişi ya da gruptan daha fazla sorumlu tutulamaz. Gene de ileriye, bilinenden bilinmeyene doğru ilk adımı atarak, her sanatçı, insan türü olarak dönüşümümüzün bir sonraki evresine fiilen katkıda bulunur. Dahası, etkinlik çerçevesi olarak, daha önceki varoluş modellerinden evrimi işaret etmek suretiyle, sanatçılar topluma böylesi bir ileri gidişin sadece mümkün değil, aynı zamanda kaçınılmaz olduğunun da işaretini verirler. Yurttaşların bilincini karşı yöne doğru itmeye çalışan ve doktrinler adına yaptıkları (çoğunlukla) baskıcı eylemlere kılıf bulan ya da ölmüş gitmiş atalardan inciler bulup çıkaran çok sayıda gücün günümüz dünyasında faaliyet halinde olduğu düşünüldüğünde, sanatçının seyir hattının uygarlığın gelişimi için her zamankinden de önemli olduğu anlaşılır.

Şiirsel Adalet

Bu sergideki birçok sanatçı ve iş seçiminin altında yatan küresel yurttaşlık potansiyelinin önemi, bütün öteki kültürel değerler gibi, adalet idealinin de kimi örneklerde birer mutlak, kimilerinde de büyük ölçüde göreceli prensipler olarak var olduğunun teslimini içeriyor. Kültürlerarası farkları anlamak ve değerlendirebilmek, her şeyden önce, başka halkların deneyimlerinin geçerliliğinin ne olduğunu tam olarak anlamak ve radikal geçiş sürecindeki toplumların, onlar kendi toplumsal ve politik ihtiyaçlarını belirlerken, daha iyi anlaşılmasını ve kabullenilmelerini gerektirir. Örneğin, bu Bienal'e katılan sanatçılar söz konusu olduğunda, sanat yapıtına uygun düşen konunun ne olacağına karar vermekte, üzerinde fikir birliğine varılmış bir zemin bile olmadığı görülecektir. Tersine, bu sergideki sanatçıların üslup ve tema yelpazesinin, sanat üretimi spektrumunun, hem politik hem de tinsel aşırı uçlarını, ama aynı zamanda bu iki nokta arasında mümkün olan ara konularını da kapsamaya amaçlanmıştır. Hatta çok sayıda örnekte, politik ve tinsel dediğimiz alanların birbirlerinden ayrı olduğu varsayımını çürütmeye girişen sanat yaklaşımlarını da içerme konusunda sürekli çaba gösterilmiştir.

Yukarıda, sanatçının insan bilincinin evrimindeki rolü tartışmasında yeterince üzerinde durulmayan bir fikir, güç verme fikridir. Sanat eylemi saf potansiyelin alanından saf gerçekleştirmeye doğru bir gidişin temsili olarak anlaşılabilirse, bu tartışmayı bireyin gündelik varoluşu çerçevesindeki seçimlerini de işin içine katacak biçimde genişletemez miyiz? Ya da hafifçe farklı bir deyişle; sanatsal yaratma eylemi, hepimizin kendi hayatları içinde belli bir ölçüde eyleme geçebileceğinin ve şu ya da bu biçimde değişime yol açabileceğinin bir modeli olarak anlaşılabilir mi; sadece dünyaya bakmak denen kendi içsel çerçevemizin sınırları içinde olsa da? Birçok sanatçı böyle bir iddiadan rahatsız olsa da, pek azı etkinliklerinin genel amacının seyircinin düşünce süreçlerini doğrudan etkilemek olduğu önermesinden kaçınacaktır. Burada ileri sürülen varsayım, aslında şu; bu fikirden ileri doğru minicik bir adım atarsanız, sanatsal yaratıcılığın uygarlığımızda bireyin hiç de güçsüz olmadığını en canlı göstergesi olduğunu görürüz, çevresini saran görünürde aşılmaz iktidar çerçeveleri ne olursa olsun.

Giderek, bu tartışmanın can alıcı noktası, tefekkür ile eylemi bağdaştırma gereksinimi olmaya başlar. Yüzyıllar boyu, Aristoteles'den Spinoza'ya, Batı felsefesinin başlıca konularından biri insan varoluşunun tinsel ve kamusal cephelemlerini birbirine eklemek olmuştur. Bugün, tatminkar bir hayat sürdürmek için kişinin içsel kaynaklarının bilgisine ulaşip geliştirmesinin kaçınılmaz olduğu önermesine pek az kişi karşı çıkabilir. Aynı biçimde, çoğumuz, eşit koşullarda, dünyayla ve onun üzerinde yaşayanlarla pozitif bir ilişki kurmaya çalışmanın daha iyi olduğuna inanırız. Gelgelelim, bu basit ifadeler tinsellik ögesinin hemen hemen bütün dışavurumlarının Batı toplumlarında değersizleştirildiğini ve bunun toplum üzerindeki zararlı etkisini dile getirmekten çok uzak. Çok sayıda örnekte, örgütlü dinin kuralları ve öğretisi, bireylerin tinsel gelişimini besleme rolünü öylesine üstlenmişlerdir ki, bu sistemlere getirilen her alternatif genellikle ancak boş vakti olan, kozmik benlik arayışına meraklı kimselerin ilgilendiği New Age safsataları olarak hor görülmüştür. Sonuçta, örgütlü dinin, tinsel gereksinimlerini tam olarak karşılamadığını hisseden herhangi bir kimse -ki bu kişilerin sayılarının hiç de az olmadığını düşünmek mümkün- başka seçenekler bulmak ve araştırmakta aynı derecede çaresiz kalabilmekte. Aynı zamanda, dünyanın en endüstrileşmiş ülkelerinde, tinsel değerlerin çöküşüne ilişkin ikna edici ipuçları bulmak için çok da uzağa bakmaya gerek yok, bu belki de buralarda maddeciliğin erdemlerinin aşırı biçimde abartılmış olmasından ileri geliyor. Hayatta tatmin duygusunun sadece ard arda başarılı fetihlerle mümkün olduğu inancı kişinin içine yerleştirilmişse, şu inancı korumak zor; sadece yaşıyor olmak, kişiyi, insan varoluşunu önümüzde sayfa sayfa açılan bir serüven olarak deneyimlemek için gereken tüm bilgiyle donatmaya yeter.

Konu, tinsel gelişimle eylemi bağlamaya geldiğinde, önümüzde kriz daha da vahim bir görünüm sergilemektedir. Yukarıda anılan güç verme meselesi sadece insan eylemlerinin dünyada bir çeşit yankı bula-

Şiirsel Adalet

cağına değil, aynı zamanda bu eylemlerin insanın yürekte bağlandığı inançlara ters düşmeyeceğine dair bir güvence duygusu da vermelidir. Çünkü çoğu insan, gündelik hayatın, inanılan değerler ne olursa olsun, her zaman onlara ters düşmeden yaşamının zor, hatta zaman zaman imkânsız olduğunu hatırlatan peşpeşe acımasız bir uyarılar dizisinden ibaret olduğunu görür. İnsanlara yardım etmeyi çok isteyebiliriz, hatta bunu yapmak için somut adımlar da atarız, ama günün sonunda pek çoğumuz o arada ideallerimizden ödün vermek zorunda kaldığımızı ya da daha doğrusu, davranışlarımızın yürekte inandığımız şeylere ters düştüğünü anlar, suçlu hissederiz. Bu ikilem ABD'nin dünyanın geri kalanı karşısındaki rolü ve buna bağlı olarak da halkın dünya tarihi ve uluslararası ilişkiler alanında daha iyi bilgilendirilmeleri konusundaki acil ihtiyaca gelindiğinde özel anlam ve önem kazanır. ABD vatandaşlarının çoğunluğu ülkelerinin dünyanın geri kalanı için bir özgürlük ve fırsat ışığı olduğuna samimiyetle inanıyorsa, bu, kısmen Amerikan hükümetinin, politikalarının birçoğunun yıkıcı etkisini başarıyla gizlemek için elinden geleni ardına koymamasındandır. Belki daha önemlisi, geçtiğimiz yüzyılın en acımasız ve canice rejimlerinden birçoğunda Amerikan parmağı bulunduğu ilişkin ipuçlarının, yüzeyin altına bakmaya istekli olan herkesin hemen bulabileceği kadar yakında olması; bu, birçok Amerikalının kabul edemeyeceği kadar rahatsız edici bir olgu. Ama gene de, şu anki durumun daha dengeli bir analizi de mümkün. Bu bilançoda ABD aynı anda büyük iyilikleri de kötülükleri de teşvik etmekte olan bir yer, tıpkı etik değerleri ve onları dünyada nasıl uygulayacağını bilemedikleri için dünyayla ve başkalarıyla olan ilişkileri sürekli çalkantı içinde olan bireyler gibi. Böylesi çapraşık bir gerçekle karşı karşıya isek, eylemlerimizin (hem birey olarak hem topluca) nüanslarına ve ima ettiklerine karşı daima uyanık durmak ve yaptıklarımıza ve bizim adımıza yapılanlar konusundaki kabullenilmiş tanımlara sürekli direnmek giderek daha önem kazanmıştır.

Beğenelim beğenmeyelim, dünyanın bugünkü ahlaki karmaşası bize doğrudan ve dolaylı bir meydan okuma sunuyor; bu da önceden oluşturulmuş kimlik nosyonlarımız, tinsellik tanımlarımız, eylemlerimiz, onların etik imaları ve giderek âtillaşan bir sistemin kalıntılarından yeni düşünce formasyonları yaratma yeteneğimizle ilgili sonuçlara yol açacak. Umalım ki, bu sergideki işler, serginin temelindeki hipoteze, doğrudanlık ve karmaşanın birbirini dışlayan imkânlar olmadığı fikrine ilişkin ikna edici bir sav oluştursunlar. Tek bir bireyin kavrayışının çok ötesine uzanan bir dünyayı kucaklamaya çalışırken kendini yeniden yapılandırmak, cesaret isteyen bir eylem, ama aynı zamanda uygarlık denen büyük deneye duymaktan vazgeçmediğimiz inancın da göstergesi. Son tahlilde, sanat eseri bu sürecin kaçınılmaz bir parçası, sadece hepimizin eşit koşullarla üzerinde yaşayacağı bir dünya kurmaya çalışırken, o arada kendimizi de yeniden yarattığımızı hatırlatmak için olsa bile.